

BENCZES ISTVÁN¹

KONFLIKTUS ÉS KOOPERÁCIÓ A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOKBAN: A (NEO)REALIZMUS ÉS A NEOLIBERÁLIS INSTITUCIONALIZMUS EGYÜTTÉLÉSE

CONFLICT AND COOPERATION IN INTERNATIONAL RELATIONS: THE COHABITATION OF (NEO)REALISM AND NEOLIBERAL INSTITUTIONALISM

A nemzetközi kapcsolatok két meghatározó államközpontú elmélete, a neorealizmus és a neoliberális institucionalizmus a hetvenes és nyolcvanas évek termékei. Nem egyszerűen egymás mellett, sokkal inkább egymással versengve, egymásra reflektálva és egymástól tanulva fejlődtek, hogy aztán a század végére a nemzetközi kapcsolatok racionalista irányzataként egyfajta szintézisben egymást erősítsék a konstruktivista és a különféle revizionista-posztmodern elméletekkel szemben. A tanulmány célja, hogy bemutassa a neorealizmus és a neoliberális institucionalizmus születésének körülményeit, fejlődésüket és egymásra hatását, rámutasson alapvető feltevéseik hasonlóságára, illetve a hasonló feltevésekből származtatott hipotézisek és következtetések eltéréseire, külön is kiemelve a nemzetközi kooperációról és nemzetközi intézményekről vallott eltérő felfogásukat.²

The two main state-centric approaches to international relations, i.e., neorealism and neoliberal institutionalism, are the product of the seventies and eighties. They have evolved and changed in constant competition with each other, to eventually merge by the end of the 20th century under the label of rationalism, as opposed to the various constructivist and revisionist-postmodern schools of international relations. By placing international cooperation and institutions in the spotlight of analysis, the aim of the article is to demonstrate how neorealism and neoliberal institutionalism emerged, how they reinforced each other's development, and how they arrived at different propositions from apparently similar core assumptions.

¹ egyetemi tanár, BCE Világgazdasági Tanszék, istvan.benczes@uni-corvinus.hu

² Simai Mihály akadémikus pályáját egyszerre fémjelzi a nemzetközi szervezeteknél és a felsőoktatásban eltöltött egyáltalán nem kevés esztendő. E kettő nála olyan szinergiákat szabadított fel, amiből mi hallgatók profitálhattunk. Az egyetemi oktatásban – a doktori képzésben – ő volt az a professzorom, aki gazdasági problémák tárgyalását nemegyszer kifejezetten a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek kontextusába ágyazta be. (Egyik viszonylag friss írása, amely éppen e lapban jelent meg és amely a katonai szektor 21. századi alakulását a hatalmi és világgazdasági viszonyokba ágyazottan tekinti át, mindennek konkrét példája [Simai, 2012]).

LIBERALIZMUS, REALIZMUS, TRANSZNACIONALIZMUS: A NEO-NEO ELŐTTI IDŐSZAK

A nemzetközi kapcsolatok önálló diszciplínává válását szokás a II. világháborút közvetlenül követő időszakhoz kötni, amikor a külpolitika nyelve a politikai realizmus, vagyis „a hatalom és érdek, semmint az ideák és normák nyelve” lett. [Keohane, 1986a: 9]³ E felfogás dominánssá válása és a realizmus előretörése egyben azt is jelentette, hogy a két világháború között kibontakozó liberális felfogás nemcsak háttérbe szorult, hanem jelentős mértékben marginalizálódott is.

Az I. világháborúban és azt követően megfogalmazott liberális elvek annak a meggyőződésnek a kifejezői voltak, hogy a háború természete olyannyira megváltozott (brutális lett, milliós nagyságrendben szedve áldozatait), hogy olyan feltételeket kell teremteni a világban, amelyekkel elkerülhető egy újabb viláégés. A háború nem lehet többé az államközi viszonyok rendezésének eszköze, mivel ellenkezik az emberiség érdekeivel és a józan ésszel. A két világháború közötti liberális felfogás szerint a nemzetközi rendszer résztvevői képesek felismerni az olyan közös érdekeket, mint a béke vagy a prosperitás, és ennek megfelelően alakítják cselekedeteiket. A kollektív béke, illetve a nemzetközi rendszer stabilitása egy olyan kollektív biztonságpolitikai rendszerben válik megteremthetővé, amelynek garanciái a nemzetközi szervezetek és a nemzetközi jog [Nye, 1988].⁴ E meggyőződés indította később a realistákat arra, hogy a liberalizmust idealistának, utópistának bélyegezzék [Mearsheimer, 2001]. Jervis [1998a] megfogalmazásában az I. világháborút követő reformerek tévedése lényegileg abban állt, hogy feltételezték: a háborút a konfliktuskezelés mechanizmusának hiánya okozta. A háború a realista világban sem kívánatos, ám bizonyos esetekben nem megkerülhető. A legjobb, amit az államok tehetnek, hogy felkészülnek a konfliktusokra és biztosítják saját túlélésük feltételeit [Carr, 1939/1964]. A realizmus abban is szakított a két világháború közötti főárammal, hogy annak „mit kellene” és „hogyan

³ A politikai realizmus kialakulása a középkorig, a westphaliai rendszer létrejöttéig (1648) nyúlik vissza, amikor megjelentek Európában a modern értelemben vett szuverén államok, amelyekre a területiség (határok) és az erőszakmonopólium volt jellemző. A realizmus e tradícióhoz nyúlt vissza és vált meghatározóvá a II. világháború lezárását követően.

⁴ Ahogy a realizmus a westphaliai békerendszerben, pontosabban a territorializmusra alapozott szuverén államok megjelenésében találja meg gyökereit, úgy a nemzetközi kapcsolatok liberális elmélete a felvilágosodást és az azt kísérő tudományos-szellemi fejlődést azonosítja ösforrásként. A felvilágosodás – összhangban a liberalizmus későbbi elveivel – egyszerre állt ki a kor abszolutista rendszereinek felszámolása, az emberközpontú társadalom megteremtése, a vallási szabadság gyakorlásának elérése, valamint a tudományos-technikai vívmányok előretörése mellett.

lehetne” kérdésfeltevései helyett a tényekre koncentrált azt kérdezve, hogy „mi volt és mi van” [Carr, 1939/1964: 11].⁵

A klasszikus realizmus hívei az emberi természetről tett megállapításaikat vetítették ki az államközi viszonyokra. Az önérdékkövető, autonómiáját megtartani kívánó, sőt hatalomra vágyó emberi természetből kiindulva jutottak arra a felismerésre a realisták, hogy az államok magatartását és a közöttük lévő viszonyokat is a hatalomvágy, illetve saját szuverenitásuk megőrzésének igénye határozza meg. Amíg az emberi gyarlóságot korlátok közé szorítják mindazon szabályok és intézmények, amelyeket egy adott állam, illetve közösség fogadosít, addig az államok közössége ilyesfajta külső korlátot nem ismer el maga felett. A nemzetközi kapcsolatok immanens eleme ezért a konfliktus, a háborúskodás [Morgenthau, 1948/1973].

A realizmusra azonban korántsem csak elméletként tekintettek művelői. A realizmus a nemzetközi kapcsolatok azon megközelítése, amely képes „konzisztensen szállítani a legmegbízhatóbb útmutatást az államvezetésben, és következetesen kínálja az állami magatartás legmeggyőzőbb magyarázatait” [Frankel, 1996: 9], vagyis egyszerre magyarázó elv és útmutatás.

A második világháború borzalmai, illetve Carr [1939/1964], majd később Morgenthau [1948/1973] realista alapvetései jó időre háttérbe szorították a nemzetközi kapcsolatok korábban domináns, liberális elméletét. A realizmus, amely a biztonságpolitika és a hadászat köré épült, a nemzetközi kapcsolatok meghatározó elmélete lett, és valójában ezzel indult a nemzetközi kapcsolatok, mint önálló diszciplína hódítása az USA-ban [Hoffmann, 1977]. E korai időszakban fel sem merült, hogy nem az államok a nemzetközi kapcsolatok meghatározó aktorai, így a különféle liberális nézetek marginalizálódtak, többségükben a belső politika rendszerét és hatásait vizsgáló politikatudomány területére szorultak vissza.

Az 1960-as, 1970-es években a nemzetközi rendszer stuktúrája változásnak indult, a „hazai” és a „nemzetközi” közötti határvonal mindinkább elmosódott. A gazdasági interdependencia erősödése, a technológiai fejlődés felgyorsulása, a nemzetközi szervezetek proliferációja stb. olyan kihívásokként hatottak, amelyekre a biztonságpolitikában magabiztosnak mutakozó realizmus nem volt képes adekvát módon reagálni. E hiátusra reflektált Robert Keohane és Joseph Nye új kutatási programja, amelyet a *Power and interdependence* című kötetükben vázoltak fel. A majd évtizedes kutatási program betetőzéséként számontartott munkában felvázolt komplex interdependencia elmélete szándékoltan egy kifordított (klasszikus) realista világot jelenített meg, amelyben (1) a társadalmi kontaktusok sokféle csatornája létezik, megsokszorozva a rendelkezésre álló policy eszközöket; (2) a közpolitika céljai nem rendeződnek stabil hierarchiába, közöttük átváltás (*trade off*) érvényesül; (3) a haderő nagyrészt irreleváns [Keohane és Nye, 1977/2000]. Az ily módon definiált ideáltipikus helyzet (komplex interdependencia), mint

⁵ Murray [1997] árnyalni próbálta ezt a szembeállítást. Elismeri, hogy a realizmus ugyan valóban az idealizmus ellenében fogalmazódott meg, de szerinte ez soha nem jelent(h)ette, hogy normatív tartalmától megfosztott, pusztán pozitivistá, magyarázó szemlélet lett volna. „A realizmus a moralitás és a hatalom egy életképes szintézisét igyekezett megteremteni, olyan praktikus etikát, ami sokkal realisabb, termékenyebb, mint azok a megközelítések, amelyek ignorálták a nemzetközi politika szabályait” [Murray, 1997: 2]. Érvelésében éles választóvonalat húz a klasszikus realizmus és a későbbi neorealizmus közé. Mivel előbbi az egyénre és az államra koncentrált, így nem vonatkozthat el a normatív kérdésektől, sőt az maga egyfajta politikai etika. Ezt alátámasztja Carr [1939/1964: 220] azon kijelentése is, miszerint „minden politikai élet alapja a hatalom és a moralitás közötti koránt sem könnyű kompromisszum”.

egyfajta gondolatkísérlet, Ernst Haas neofunkcionalista integrációelméletének továbbgondolásaként, általános kiterjesztéseként is értelmezhető [Keohane és Nye, 1987].

E megközelítésben a belső és a külső politika szétválasztására nincsen mód, az interdependencia egyiként hat a világpolitikára és a kormányzati magatartásra. De a kormányzati döntések maguk is visszahatnak az interdependenciára. Azáltal, hogy az államok szabályokat, eljárásokat vagy éppen intézményeket hoznak létre és működtetnek (ezeket összefoglaló néven nemzetközi rezsimeknek nevezik a szerzők⁶), maguk a kormányok is alakítják, változtatják mind az államközi, mind pedig a transznacionális kapcsolatokat [Keohane és Nye, 1977/2000: 5].⁷

Az interdependencia természetéből adódóan korlátozza a nemzeti autonómiát, ami (alternatív) költségként értelmezendő – ezért lehet az interdependencia politikájáról értekezni [Keohane és Nye, 1977/2000: 8]. Az interdependencia ténye ezért – még pozitív összegű játékot feltételezve is – konfliktusokat generál. Az egyik aktor cselekedete szükségképpen alkalmazkodásra kényszeríti a másik (a többi) felet. A szereplőknek úgy kell a lehető legnagyobb haszonra szert tenniük a kölcsönös függés által (például a kereskedelmi korlátok lebontása révén), hogy mozgásterüket, nemzeti autonómiájukat a lehető legkisebb mértékben korlátozza az együttműködés, minimalizálva a függés költségeit. Ha a másik fél rendre többet nyer, akkor a kölcsönös függés aszimmetrikussá válik, megemelve a kiszolgáltató fél számára az alkudozás költségeit.⁸ A relatív nyereségek problematikája azonban nem a realisták által feltételezett relatív hadászati képességek különbözőségében ölt testet; ehelyett a felek kemény további alkukra számíthatnak, és a nyereségek egyenlőtlen elosztása ezt az aszimmetrikus alkuhelyzetet élezi tovább (megnehezítve például az árukapcsolást).

Ez a felismerés és érvelés az, ami folytonosságot teremt az interdependencia elmélete és a későbbi neoliberális institucionalizmus között. Logikailag adódik ugyanis a kérdés, hogy miként lehet úgy fenntartani a kooperációt (mint egyfajta rezsimeket), hogy a racionális résztvevők (itt már államok) mindeközben alkupozícióik javításában érdekeltek. Az interdependencia léte ezért nem egyszerűen valamiféle harmónia-vezérelt együttműködésre utal, hanem a verseny és a konfliktus éleződésére. A neoliberális institucionalizmus valójában innen indítja kutatási programját és invitál az együttműködés feltételeinek javítását előmozdító intézmények vizsgálatára.

A NEOREALISTA FORDULAT

A kihívások közepe tette a klasszikus realizmus nem volt képes megfelelni kora tudományos vizsgálódása követelményeinek, „módszertana és elmélete anakronisztikussá vált” [Buzan, Jones és Little, 1993: 2]. Ám Kenneth Waltz 1979-ben megjelent *Theory of international politics* című

⁶ A rezsimek széles körben használt definíciója a következő: azon implicit és explicit „elvek, normák, szabályok és döntés-hozatali eljárások, amelyek körül a szereplők várakozásai egy adott területen konvergálnak” [Krasner, 1983: 1].

⁷ A transznacionális kapcsolatok térnyerése okán a transznacionalizmus mint elmélet vagy irányzat az interdependencia-kutatásokat volt hivatott egybefogni [Katzenstein, Keohane és Krasner, 1998: 647]. A szerzők elismerik, hogy a transznacionalizmus (annak eredeti formájában) zsákutcának bizonyult, mert komoly nehézségeket okozott az elmélet operacionalizációja.

⁸ Az interdependencia aszimmetrikus voltáról és annak különféle megnyilvánulásairól lásd különösen [Szentés, 1999].

kötete nemcsak frissítette, de gyakorlatilag újradefiniálta a realizmust, amelyet annak elnevezése – neorealizmus vagy strukturális realizmus – is rögzít.⁹ A kötetnek köszönhetően a nemzetközi kapcsolatok főáramává (újra) a neorealista felfogás vált.

Waltz „nagy elméletet” kívánt alkotni, amely a tudományosság szigorú kritériumainak felel meg, egységes, rigorózus és a takarékoság elvére épít. Rendszerelméletének célja a folytonosság (és nem a változás) megragadása. Saját elképzeléseit az ún. redukcionista elméletekkel szemben fogalmazta meg, amelyek a rendszer alatti szintek (nemzeti, regionális) belső jellemzőiből próbálnak következtetni a rendszerre magára. Waltz elutasítja a „belülről kifelé” típusú magyarázatokat: azok nem többek, mint a megfigyelt jelenségek leírásai. Figyelmeztet: abból, hogy az egyes államok stabilak, még nem következik, hogy az államok közössége is stabil volna. Feltételezve, hogy ezen stabil államok biztonságra törekednek és ennek érdekében erőforrásokat mozgósítanak (elhalasztják fogyasztásukat vagy beruházásaikat), veszélyeztetik a többi államot. Így az amúgy belsőleg stabil államok egy bizonytalan, kiszámíthatatlan, instabil és fenyegető közeget teremtenek, előállítva a biztonsági dilemmát [Waltz, 1979: 64].¹⁰

Waltz elvonatkoztat a struktúrát alkotó egységek viselkedésétől és konkrét interakcióitól. Így válik lehetségessé a rendszerszintű és az egységek szintjén ható változók egyértelmű elhatárolása. A piac analógiájára a nemzetközi politika is az abban résztvevő egységek (államok) sokaságának interakcióiból áll elő, mindenféle előre eltervezett szándék vagy akarat nélkül, spontán módon alakul és formálódik [Waltz, 1979: 91]. Ebben a spontán, nem tervezett, anarchikus világban az államok a túlélésért küzdenek. Akkor képes az állam egyéb olyan célokat is követni, mint például gazdasági jólét, ha a túlélés már biztosított. Az államok ezért nem is elsősorban saját hatalmukat maximalizálják, hanem a rendszerben elfoglalt pozíciójukat igyekeznek fenntartani, erősíteni [Waltz, 1979: 126].

A hazai politikai struktúrában az állam centralizált és hierarchizált. Egyértelmű alá-, fölérendeltségi viszonyok jellemzik, az államot alkotó egységek differenciálódnak és saját, a hierarchikus elrendeződés logikájából adódó specializált feladataikat látják el. Hierarchiában természetes és hasznos a specializáció és a nagyfokú interdependencia, a munkamegosztás ugyanis jólétnövelő hatású [Waltz, 1979: 104-105]. A nemzetközi politikai struktúrában nem létezik differenciálódás az államok közötti funkciókat tekintve. Az államok feladatai azonosak, nincs közöttük feladatfelosztás (munkamegosztás). Az államok kapcsolatában nem létezik rögzített viszonyrendszer, ahogyan nem létezik államok feletti kormányzás sem. A nemzetközi kapcsolat jellemzője tehát annak „anarchikus, horizontális, decentralizált, homogén, nem irányított és kölcsönösen adaptív” volta [Waltz, 1979: 113].

Ami anarchiában megkülönbözteti egymástól a funkciójukban azonos, nem differenciált szereplőket (az államokat), az a képességük foka, amivel (hasonló/azonos) feladataikat ellátják. A hatalom forrása tehát a képességekben (*capabilities*) megmutakozó különbség [Waltz, 1979: 97]. A struktúrában elfoglalt pozíció meghatározza a képességeket, míg a képességek eloszlása kijelöli a nemzetközi alkukban érvényesíthető mozgásteret. Az egyes államok mindenkor az adott

⁹ [Waltz, 1990] a neorealizmus kifejezést preferálta, demonstrálva mind a folytonosságot (a realizmussal) és a különállást is (tudományosság).

¹⁰ Biztonsági dilemma alatt értve azt a helyzetet, amikor egy állam saját biztonsága érdekében fegyverkezik, és ezáltal a többi államot veszélyezteti.

struktúrában kénytelenek értelmezni saját helyzetüket, ennek megfelelően alakíthatják döntéseiket és cselekedeteiket. Következésképpen bár a struktúrák több dimenzió mentén alakulnak (variálódhatnak), a világrendszer anarchikus volta, illetve az aktorok (államok) azonos funkciói miatt tényleges különbségek csak a képességek eloszlásában mutatkoznak. Ennek megfelelően a racionális, önérdékkövető államok preferenciáit a világpolitika rendjében elfoglalt pozíciójuk és képességük határozza meg.

A fenti elméleti keretben próbálta a neorealizmus újraértelmezni a realisták talán legfontosabb koncepcióját, a hatalmi egyensúlyt. Waltz ez esetben is a feltételek tisztázására irányította a figyelmet, amikor igyekezett saját elméleti rendszeréhez illesztett definíciót adni [Waltz, 1979]. Továbbra is a rendszer anarchikus jellege a döntő, az államok azonosak, a túlélésért küzdenek, így az önségélyhez nyúlnak. Az önségély két forrása a belső képességek fokozása erőforrás-mobilizálás révén (fegyverkezés, illetve állami kapacitások erősítése), valamint a külső partnerekkel történő (*ad hoc*) szövetségekötés. Waltz hipotézise az volt, hogy az előbbi feltételek teljesülése esetén a hatalmi egyensúly – az államok közötti versengés természetes eredőjeként – ismétlődően előáll.

KÖZÖSEN OSZTOTT FELTEVÉSEK, ELTÉRŐ KÖVETKEZTETÉSEK...

Waltz kihívás elé állította az interdependencia-elmélet (vagy másként: transznacionalizmus) művelőit. Újrafogalmazott realizmusának köszönhetően az inga visszalendülni látszott az erő, a hatalom és a biztonságpolitikai kérdések felé. Ennek megfelelően egy évtizeddel a programalkotónak szánt monográfia (*Power and interdependence*) megjelenése után Keohane és Nye igyekezett újrapozícionálni munkáját és közelíteni azt a neorealizmushoz [Keohane és Nye, 1987]. Hangsúlyozták, hogy nem a waltzi neorealizmus ellenében fogalmazták meg saját liberális álláspontjukat, hanem annak (szükséges) kiegészítéseként. A két elmélet ugyanis csak együtt lehet képes a nemzetközi kapcsolatok leírására. Az együttműködésre azáltal nyílik mód, hogy mindkét megközelítés (elmélet) racionalista és utilitarista szemléletű, azaz mindkettőben meghatározó az ösztönzők beépítése és az önérdékkövetés [Keohane és Martin, 1995: 39], valamint mindkettő alkuként értelmezi a politikát [Keohane és Nye, 1987: 728].

Keohane és követői az interdependencia mint jelenség leírása helyett ezért az együttműködés feltételeinek megértése, illetve különösen a nemzetközi intézmények szerepének vizsgálata irányába mozdultak el. A nemzetközi kapcsolatok institucionalista elmélete önmagára a világpolitika és a világgazdaság valós folyamatait értelmezni nem képes neorealista program kiegészítéseként hivatkozott, amely mindazon „anomáliákat kívánja megérteni (és meghaladni), amelyekkel a (neo)realizmus nem tudott mit kezdeni” [Keohane és Martin, 2003: 78].

A neorealizmus kritikája azonban szándékoltan nem a magfeltevéseket érintette, azokat a neoliberalis institutionalizmus többé-kevésbé magáévá tette. Keohane és követői nem kívántak elszakadni a fősodortól, igyekeztek olyasfajta önmeghatározást választani, ami újszerű volt, ám nem fordította művelőit szembe a meghatározó és széles körben elfogadott kutatási programokkal sem. Keohane erről nyíltan beszél, amikor kifejezi, hogy „az institucionalista gondolkodás a realizmusra koncentrált kritikájában, nem pedig a liberalizmus harmónia-orientált változatára, mivel utóbbi az anglo-amerikai nemzetközi kapcsolatok elméletében diszkreditáló-

dott” [Keohane, 1993: 271].¹¹ Az érdemi különbség ezért a neorealizmus és az institucionalizmus között a magfeltevések alapján megfogalmazott hipotézisekben és következtetésekben volt.

A feltevések pontos lehatárolására többen is vállalkoztak a realista táboron belül is [mások mellett Frankel, 1996: 14-16; Grieco, 1988: 488; Keohane, 1986b: 163-165; Stein, 1990: 4-5] és a neoliberális institucionalizmus művelői között is – utóbbira példa Keohane és Martin [2003: 73-74], amelyben a szerzőpáros a Lakatos-féle tudományos módszertani keretek közé próbálta beilleszteni mind a neorealizmust, mind pedig a neoliberális institucionalizmust.

Ennek megfelelően a közösen osztott feltevések a következők:

Feltevés 1. A világpolitika meghatározó szereplői az államok. Mindkét irányzat államközpontú felfogás, a nemzetközi kapcsolatokat elsősorban az államok közötti interakcióként fogja fel.

Feltevés 2. Az államok egységes, racionális, önérdekkövető aktorok. Az államok racionális aktorokként érzékenyek a költségekre, környezetük figyelembevételével mérlegelik stratégiai helyzetüket és maximalizálják nyereségüket. Az államok célja a túlélés.¹²

Feltevés 3. Az államok homogén, egységes szereplők. Az állam „zárt, áthatolhatatlan és szuverén egység” [Wolfers, 1962: 16], amely kifelé egységes akaratot jelenít meg. Az állami akarat kifejeződésében elvonatkoztat az olyan keresleti oldali tényezőktől, mint az érdekcsoportok, frakciók stb.

Feltevés 4. A nemzetközi politika rendezőelve az anarchia. Az államok döntéseiket ebben az anarchikus közegben hozzák, így mind motivációjukat, mind pedig tényleges cselekedeteiket az anarchia rendezőelve határozza meg.

A két elmélet tehát láthatóan osztozik az alapvető fontosságúnak ítélt feltevésekben, ám azokra építve nagyon is eltérő megállapításokra jut [Stein, 1990]. Az institucionalizmus analitikai megfontolásokból még azt a leegyszerűsítést is magáéva tette, hogy az államok egységes szereplők, holott, ahogy később egyértelművé vált, az egységes szereplő feltevése az intézményi elmélet fejlődésének jelentős gátjává vált. Ezzel a neoliberális institucionalizmus egyértelműen távolra kerül a belső törésvonalakra koncentrálnó liberális felfogástól.

A neoliberális institucionalizmus így értelmezi az anarchiát: olyan külső kényszerítő erő *hiánya*, ami a feleket vállalt kötelezettségeik betartására kényszeríthetné [Baldwin, 1993]. A két iskola korántsem ért abban egyet, hogy pontosan mi a kormányzás hiányának tartalma, vagy milyen következményekkel jár e hiátus. A neoliberális táborban a nemzetközi szintű kormányzás hiányából nem következik a kooperáció hiánya [Keohane, 1984; Oye, 1986]. Sőt „az institutionalisták valójában azt szeretnék megmutatni, hogy anarchiában is lehetséges együttműködés” [Keohane és Martin, 2003: 75].

¹¹ Keohane maga is az egyik legfontosabb kötetet szerkesztette e témában *Neorealism and its critics* címmel [Keohane, 1986a]. Elman és Jensen (2014) a művet egyenesen az intézményi megközelítés indulásaként definiálta.

¹² A 2. feltevés kiegészíthető azzal, hogy az államok döntéseit bizonytalanság jellemzi, meghatározó az információhiány, ami részben magyarázza az egymással szembeni bizalmatlanságot, illetve félelmet [Keohane, 1986b].

A neoliberálisok szerint tehát amiben alapvető eltérés van a két kutatási program között, az az anarchia *következménye*. A realisták az anarchia feltevésén keresztül jutnak el a konfliktushoz, míg az institucionalisták anarchiában is esélyét látják az együttműködésnek.

Amíg az állami preferenciák rögzítettségét mindkét irányzat feltételezi, a preferenciák természetét, tartalmát illetően nem egyeznek. Azt mindkét irányzat vállalja, hogy mivel a világpolitika rendezőelve az anarchia, ezért a racionális államok legfőbb célja a túlélés. Csakhogy a realisták a túlélés imperatívuszában a konfliktusok állandósulását látják. Legro és Moravcsik (1999) ezen az alapon határolja el a realizmust más iskoláktól. Mivel minden egyes állam túlélni kíván, ezért más szuverének léte potenciális veszélyt jelent az egyes államra, állandósítva a konfliktust és a versenyt. Hiába tehát a közös érdek, az együttműködés nem garantálható, mert hiányzik a kölcsönös bizalom, illetve az a fajta intézményrendszer, ami az ígéreteket, vállalásokat kikényszeríthetné.¹³

A közös érdek felismerése önmagában azért sem vezethet együttműködésre, mert a kooperáció szükségszerűen felveti a nyereségek elosztásának kérdését. Az együttműködésben részt vállaló racionális államoknak mindig szem előtt kell tartaniuk, hogy a másik mennyit nyer az együttműködésből. „Még a mindkét fél számára nagy abszolút nyereséget biztosító lehetőségek sem mozdítják elő a kooperációt, mivel mindegyik állam tart attól, hogy a másik mire használja majd megnövekedett képességeit” [Waltz, 1979: 105]. De az államok döntéseikben nemcsak kalkulálnak a relatív nyereségek lehetőségével, hanem aktív módon reagálnak is rá: ha kell, elállnak az együttműködéstől. A biztonságra törekvő „államok alapvető célja, hogy bármely kapcsolatban megakadályozzák más államok relatív képességeinek erősödését” [Grieco, 1988: 498].

A realisták a kooperációt elsősorban a felemelkedő és így veszélyessé váló államok féken tartására, kiegyensúlyozására tartják fenn. A realizmus nem egyszerűen csak szkeptikus (volt) a regionális együttműködések vagy a gazdasági integráció és a nemzetközi intézmények vonatkozásában, hanem nem is kívánt ezen kérdésekkel érdemben foglalkozni. Azokat a fennálló világrend (struktúra) járulékos következményeinek tekintette, amelyek így nem igényelnek külön elméletet és magyarázatot.

A realista felfogásban azáltal nyer(het) értelmet a regionális együttműködés és a gazdasági kooperációból nyerhető hasznok tényleges realizálása, hogy általuk, mint eszközök által, a közvetlen cél, vagyis a biztonság elérhetővé válik. A regionális integráció egy sajátos externáliát termel ki a biztonságpolitika vonatkozásában. A szakosodás, amely hatékonyságnövelő, illetve az akadályok nélküli termék- és szolgáltatásáramlás jólétnövelő hatásúak. Az együttműködés által kitermelhető többletek (egy része) azután felhasználhatók a biztonság megteremtésére úgy, hogy az erőforrásokat hadászati potenciáljuk erősítésére fordítják a részt vevő államok [Baldwin, 1985]. Anarchikus világrendet feltételezve Gowa [1994] racionális választások modelljében például minden gazdasági együttműködés végső soron e biztonságpolitikai (pozitív) externália

¹³ Ezt a kvázi ötödik (realista) feltevést (az államok hatalomra törnek) realista szerzők néha úgy fogalmazzák meg, hogy „az államoknak számolniuk kell a háborúval” [Kirshner, 1999:72]) és ezért az államok (vagy legalábbis a nagyobb államok) támadó jellegű katonai kapacitásokat építenek ki [Mearsheimer, 2001]. Kirshner (1999) azt is hangsúlyozza, hogy e feltevés már a merkantilista felfogásnak is része volt, ami azután a neomerkantilizmusra tovább örökítődött. E kapacitások lehetőséget kínálnak az államok számára, hogy fenyegetőleg lépjenek fel másokkal szemben, vagy akár el is pusztítsanak másokat.

kitermelése érdekében történik. Gazdasági együttműködésre azon szövetséges államok hajlanak, amelyeknek geopolitikai érdekük is egybe esik.

A neorealisták többnyire azzal a feltevéssel élnek, hogy ami javulás kooperáció formájában megvalósulhatott a nemzetközi rendszerben, az létre is jött, azaz nem létezik kihasználatlan, potenciális lehetőség, nincs mód további Pareto-javulásra [Krasner, 1991]. A neoliberálisok ezzel szemben úgy vélik, hogy megfelelő információs környezet és intézményi infrastruktúra birtokában igenis lehetőség nyílik Pareto-javulásra [Jervis, 1998]. A realizmus és az institucionalizmus elvben tehát pontosan ugyanannyi (megvalósult, tényleges) együttműködést azonosít, ám utóbbi azt vallja, hogy jóval több is megvalósulhatna – ezek a nem realizált vagy potenciális kooperációs lehetőségek.

A relatív nyereségek köre szerveződő vita mindazonáltal meg is erősítette az intézményi elméletet. Keohane és Martin [2003] hangsúlyozza, hogy az intézményiek tudatában vannak az elosztási konfliktusnak, bár kezdetben jóval kisebb jelentőséget tulajdonítottak neki, mint a realisták. A kritikák hatására azonban erőteljesebbé vált az elosztási konfliktusok és az alkuk tanulmányozásának valamint magyarázatának igénye. Az intézményiek figyelme a „léteznek-e elosztási konfliktusok” kérdésfelvetés felől a „milyen körülmények között állnak elő e konfliktusok”, illetve „segíthetik-e az intézmények a konfliktusok megoldását” felé tolódott el.

Az intézményi elmélet legfontosabb hozzáadott értéke annak bizonyítása, hogy az anarchia gyengítő hatásai javíthatók a különféle nemzetközi intézmények és szervezetek által [Elman és Jensen, 2014:14]. Az intézményiek is elfogadják az anarchia és az állami önszegély feltevéseit, ám a hosszú távú együttműködés lehetőségeit illetően jóval optimistábbak. Voltaképpen ott erős az intézményi magyarázat, ahol a realizmus gyenge: a nemzetközi együttműködés magas szintű intézményesítettségének magyarázatában.

Az intézményiek azt hangsúlyozzák, hogy az államok nemcsak versengenek egymással, hanem kölcsönösen előnyös tranzakciókba is bocsátkoznak [Stein, 1990]. Érdekük, hogy minél kevesebb korlátozó tényező nehezítse együttműködésüket. A nemzetközi rendszerben mindez azt jelenti, hogy nem szükséges ahhoz egy nemzetközi (világ) kormány, hogy a felek (államok) között az együttműködés létrejöhessen. „A rend úgy áll elő, hogy az anarchikus környezetben együttlétező önérdékkövető aktorok autonóm és független döntéseket hoznak, amelyek kölcsönösen előnyös kooperatív eredményre vezetnek... a konfliktus (ezért) periodikus aberráció, ami megtöri azt a nyugalmat, amiben az együttműködés az államok prosperitását biztosítja” [Stein, 1990: 8]. E felfogásban tehát az anarchikus világrendben az együttműködés a főszabály, míg a konfliktus a ritka kivétel.

Az institucionalizmus tehát valójában a realista elmélet egy döntő jelentőségű, de többnyire ki nem mondott, implicit feltevését változtatta meg, ami által megkérdőjelezhetővé váltak mindazon (neo)realista következtetések, pontosabban azok érvényessége, amelyek a közösen osztott feltevések alapján adódtak [Keohane és Martin, 2003: 79]. A lakatosi keretek között maradván mindez azt jelenti, hogy az institucionalizmus nem az alapfeltevések elutasításával jutott más következtetésekre, mint a neorealizmus, hanem a realisták által kijelölt határok között próbálta racionalizálni mindazon anomáliákat, amelyeket Waltz és követői képtelenek voltak (vagy nem is kívántak) magyarázni. Hogy lakatosi értelemben a realista (implicit) feltevés feladása egyben új

kutatási programot is jelent-e, vagy csupán a meglévő strukturalista realista program módosítását, nézőpont kérdése. Keohane és Martin [2003] mindkettő lehetőséget elképzelhetőnek tartja.¹⁴

AZ ÚJ SZINTÉZIS (FELÉ)

A realista elméletben az államok nem lehetnek biztosak a többi állam szándékait illetően, ezért a legrosszabbat feltételezik egymásról. Kevés és gyenge minőségű információ áll a felek rendelkezésére. Az információ olyan szűkös erőforrás, amit a felek nem kívánnak megosztani egymással. Ez az alapállás pedig nem kedvez a tartós együttműködésnek. A neoliberális institucionalizmus ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy ha az államok közötti konfliktusok alapja a félreértés, a rövidlátás, a nem elegendő vagy nem teljes információ, akkor a több és/vagy jobb minőségű információval elkerülhetővé válik a „pazarló, destruktív és nem hatékony” konfliktus [Stein, 1990: 12].

Az institucionalizmus – szemben a realizmussal – explicit módon változóként kezeli az információt. Az institucionalizmus sem tagadja az információ szűkös jószág voltát és azt, hogy annak hiányában az államok tartózkodnak az együttműködéstől. Azt viszont elutasítja, hogy az információ kínálata konstans [Keohane, 2002: 155]. Feltételezi, hogy az önérdékkövető és racionális egyének (és államok) abban érdekeltek, hogy fejlesszék információs környezetüket, különösen akkor, ha azzal mindkét fél jelentős mértékben növelheti saját hasznát. Ha az együttműködés akadálya az információhiány, akkor az tevőleges emberi közreműködéssel orvosolható.

Miként javíthatják az államok az információs közegüket? Természetesen a nemzetközi szervezetek és intézmények által: „az államok legalább annyira érdekeltek abban, hogy magukról kínáljanak információt – ezáltal erősítve hitelességüket és elköteleződésük erejét – mint amennyire érdekeltek abban, hogy más államokról információhoz jussanak” [Keohane és Martin, 2003: 80]. Az intézmények széles körben hozzáférhető, megbízható és legfőképpen új információt generálnak. A nemzetközi intézmények funkciója ebben az értelmezésben tehát kettős: (1) monitorozzák a vállalások teljesítését, illetve (2) megosztják (nyilvánosságra hozzák) az így nyert információkat. E feltevésekkel a realista világtól merőben eltérő új rendszer bontakozik ki, amelyben – és végeredményben – az egymással szembeni eredendő (az anarchiából eredeztethető) bizalmatlanságot enyhíteni képesek a felek, közelebb jutva a minden fél számára előnyös kooperációhoz. Ez a tény magyarázza a nemzetközi intézmények terjedését és befolyásának növekedését. Az államok együttes érdeke ugyanis, hogy intézmények által közösen realizálható hasznokra tegyenek szert [Keohane és Martin, 2003: 83].

Ha a preferenciákra nem is feltétlenül, ám a stratégiákra annál inkább hatással vannak a nemzetközi intézmények, hiszen lehetőséget teremtenek a tárgyalásokra, csökkentik a bizonytalanságot a másik fél cselekedetei illetően, valamint befolyásolják a vezetők jövőre vonatkozó várakozásait. A többletinformáció már egészen kis mennyiségben is változást idézhet elő az aktorok magatartásában [Keohane és Nye, 1993: 5]. A realizmus esetében a hatalmi képességek eloszlása határozta meg a stratégiát. Az intézményiek ezt elfogadják, de kiegészítik azzal, hogy az állami

¹⁴ Talán meglepő módon, de ragaszkodva Keohane (1986b) húsz évvel korábbi terminus technicusához (a Keohane szerkesztésében megjelent kötetbe válogatott cikk eredetije 1983-ban látott napvilágot), a szerzőpáros az institucionalista elméletre „módosított strukturalista realizmusként” hivatkozik [Keohane és Martin, 2003: 80].

startégiát mind az intézményi konfiguráció, mind pedig az információs kondíciók befolyásolják [Keohane, 2002: 154]. A nemzetközi intézmények továbbá képesek feloldani az elosztási konfliktust, de ahhoz is hozzásegítik az államokat, hogy a nyereségek eloszlása minél kiegyenlítettebbé váljon hosszabb távon.

Keohane és Nye [1987: 747] már az 1980-as években is a neorealizmus és a neoliberális institucionalizmus összeházasítására hívtak fel. A házasság alapjául az szolgálhatott, hogy mindkét elmélet rendszerszemléletű, és míg a neorealizmus a struktúra szintjén, addig a (neo)liberalizmus a folyamatok szintjén kínál magyarázatokat. Martin és Simmons [1998: 742-743] arra hívja fel pályatársai figyelmét, hogy az institutionalista vizsgálódásoknak új utat kell törniük, szakítva a múlt jelentette korlátokkal, igazodási pontokkal. Korábban egyértelműen a realizmus határozta meg az intézményi kutatási agendát, lehetetlenné téve, hogy az intézményiek elszakadjanak az állam egységes szereplőként való konceptualizációjától, kiiktatva ezáltal a talán legfontosabb forrást az állami magatartás magyarázatában, a hazai politikát. „A vita arra redukálódott, hogy az intézmények számítanak-e vagy sem. Elégtelen figyelmet kapott ugyanakkor, hogy mely mechanizmusokon keresztül hatnak az intézmények” [Martin és Simmons, 1998: 743].¹⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baldwin, D. A. (1993): „Neoliberalism, neorealism, and world politics” In: Baldwin, D. A. (szerk): *Neorealism and neoliberalism: The contemporary debate*. Columbia University Press, New York, 3-25.
- Baldwin, D. A. (1985): *Economic statecraft*. Princeton University Press, New Jersey
- Buzan, B., Jones, C.s és Little, R. (1993): *The logic of anarchy: Neorealism to structural realism*. Columbia University Press, New York
- Carr, E. H. (1939/1964): *Twenty years crisis, 1919-1939: An introduction to the study of international relations*. Harper Collins, London
- Elman, C. és Jensen, M. A. (2014): „Introduction” In: Elman, C. és Jensen, M. A. (szerk): *Realism reader*. Routledge, London és New York, 1-29.
- Frankel, B. (1996): „Restating the realist case: An introduction.” In: Frankel, B (szerk): *Realism: Restatements and renewal*. Frank Cass and Co, London, ix-xix.
- Hoffmann, S. (1977): „An American social science: International relations.” *Daedalus*. 106(3): 41-60.
- Grieco, J. M. (1988): „Anarchy and the limits of cooperation: A realist critique of the newest liberal institutionalism.” *International Organization*. 42(3): 485-507.
- Gowa, J. (1994): *Allies, adversaries, and international trade*. Princeton University Press, New Jersey.
- Katzenstein, P. J., Keohane, R. O. és Krasner, S. D. (1998): „International Organization and the study of world politics” *International Organization*, 52(4): 645-685.

¹⁵ Martin és Simmons [1998] elsősorban a nem-kooperatív játékokat ajánlja olvasói figyelmébe a belső/hazai politika eredményeinek tanulmányozásában. A nem-kooperatív játékokban a felek racionálisak, oportunisták és stratégiai magatartást tanúsítanak, miközben nem létezik olyasfajta külső kényszer, amely a megállapodás betartására kényszerítené a feleket, ezért annak technikáját a szereplőknek maguknak kell megtalálniuk – pontosan úgy, ahogyan azt az anarchikus nemzetközi rendszerben is váránk.

- Keohane, R. O. (2002): „Institutional theory in international relations” In: Brecher, M. és Harvey, F. P. (szerk): *Realism and institutionalism in international studies*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 153-159.
- Keohane, R. O. (1986a): „Realism, neorealism and the study of world politics” In: Keohane, R. O. (szerk): *Neorealism and its critics*. Columbia University Press, New York, 1-26.
- Keohane, R. O. (1986b): „Theory of world politics: Structural realism and beyond.” In: Keohane, R. O. (szerk): *Neorealism and its critics*. Columbia University Press, New York, 158-203.
- Keohane, R. O. (1984): *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press, New Jersey
- Keohane, R. és Martin, Lisa L. (2003): Institutional theory as a research program. In: Elman, C. és Elman, M. (szerk): *Progress in international relations theory*. MIT Press, Cambridge, Mass, 71-107.
- Keohane, R. O. és Martin, L. L. (1995): „The promise of institutionalist theory” *International Security*. 20(1): 39-51.
- Keohane, R. O. és Nye, J. (1993) „Introduction: The end of the cold war in Europe” In: Keohane, R. O., Nye, J. és Hoffmann, S. (szerk): *After the cold war: International institutions and state strategies in Europe 1989-91*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1-19.
- Keohane R. O. és Nye, J. (1987): „Power and interdependence revisited” *International Organization*. 41(4): 725-753.
- Keohane R. O. és Nye, J. (1977/2001): *Power and interdependence*. Little Brown, Boston
- Kirshner, J. (1999): „The political economy of realism” In: Kapstein, E. B. és Mastanduno, M. (szerk): *Unipolar politics: Realism and state strategies after the cold war*. Columbia University Press, New York, 69-102.
- Krasner, S. D. (1991): „Global communications and national power: Life on the Pareto frontier.” *World Politics*. 43(3): 336-366.
- Krasner, S. D. (1983): „Structural causes and regime consequences: Regimes as intervening variables.” In: Krasner, S. D. (szerk): *International regimes*. Cornell University Press, Ithaca, 1- 21.
- Legro, J. W. és Moravcsik, A. (1999): „Is anybody still a realist?” *International Security*. 24(2): 5-55.
- Martin, L. L. (1992): „Interests, power, and multilateralism” *International Organization*. 46(4): 765-792.
- Martin, L. L. és Simmons, B. (1998): „Theories and empirical studies of international institutions” *International Organization*. 52(4) 729-757.
- Mearsheimer, J. J. (2001): *Tragedy of great power politics*. W. W. Norton & Company, New York
- Morgenthau, H. J. (1948/1973): *Politics among nations*. Kopf, New York
- Nye, J. (1988): „Neorealism and neoliberalism” *World Politics*. 40(2): 235-251.
- Oye, K. szerk. (1986): *Cooperation under anarchy*. Princeton University Press, New Jersey
- Simai M. (2012): „A hatalmi viszonyok, a világgazdaság és a katonai szektor a XXI. században” *Köz-gazdaság*. 7(2): 3-77.
- Stein, A. A. (2008): Neoliberal institutionalism. In: Reus-Smit, C. és Snidal, D. (szerk.): *Oxford handbook of international relations*. Oxford University Press, Oxford, 201-221.
- Stein, A. A. (1990): *Why nations cooperate: Circumstance and choice in international relations*. Cornell University Press, Ithaca
- Szentes T. (1999): *Világgazdaságtan I: Elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest
- Waltz, K. (1979): *Theory of international politics*. McGraw Hill, New York
- Wolfers, A. (1962): *Discord and collaboration: Essays on international politics*. The John Hopkins University, Baltimore